DİL ARAŞTIRMALARI
Journal of Language Studies
Yıl/Year: 19, **Dönem**/Period: 2025-Güz/Autumn, **Sayı**/Number: 37
ISSN 1307-7821 | **e-ISSN** 2757-8003

ARAŞTIRMA MAKALESİ
Research Article

Türk Runik Harfli Metinlerde Renklerin Kullanımı

The Usage Of Colours In Turkic Runic Texts

İsmail Mantıoğlu
Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye
e-posta ismailmantioglu@gmail.com
orcid 0009-0001-8339-6877
doi 10.54316/dilarastirmalari.1597023

Atıf
Citation
Mantıoğlu, İsmail (2025). Türk Runik Harfli Metinlerde Renklerin Kullanımı. *Dil Araştırmaları,* 37: 257-278.

Başvuru
Submitted
05.12.2024

Revizyon
Revised
25.02.2025

Kabul
Accepted
02.06.2025

Çevrimiçi Yayın
Published Online
07.11.2025

Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve makalede intihal bulunmadığı teyit edilmiştir.

This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to be free of plagiarism.

ÖZ

Renkler, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren karşılaşılan sözcüklerdir. Bu sözcüklerin temel işlevi, önüne geldiği adı renk yönüyle niteleyerek sıfat tamlaması oluşturmaktır. Bunun dışında bazı hayvan, bitki, yer, kişi adı gibi ad yapımında da kullanılan renk adları bazen de mecazlaşarak soyut bir kavramı ifade etmiştir. Türkçenin diğer ilkleriyle birlikte renk adlarının da ilk örneklerinin yer aldığı Türk runik harfli metinler bugün başta Moğolistan olmak üzere Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Rusya ve Çin'de bulunmaktadır. Bu metinlerin bir kısmı II. Türk Kağanlığı ve Ötüken Uygur Kağanlığı'ndan kalma Orhon ve Uygur yazıtları adlarıyla anılan kağanlık yazıtlarıdır. Dilbilgisi, dilbilim ve kültür tarihi çalışmalarının büyük bölümü de kağanlık yazıtlarındaki verilerle ilgilidir. Bununla birlikte Yenisey, Dağlık Altay, Tanrı Dağı yazıtları ve kâğıda yazılmış Türk runik harfli metinlerle ilgili yeni okuma-anlamlandırma çalışmalarının son yıllarda artması, bu metinler üzerine yapılan söz varlığı çalışmalarının da tekrardan değerlendirilmesini gerektirmiştir. Bu makalede Türk runik harfli metinlerde geçen renk adları, tarihî ve etimolojik sözlük verileri ışığında incelendi. Renk adının farklı biçimde geçtiği yerler ayrı ayrı madde başı yapıldıktan sonra yazıt ve kaynakça bilgisi verilip alfabetik olarak listelendi. Türk runik harfli metinlerde geçen renk ifadelerinin dizinlenmiş söz varlığı oluşturulmaya çalışıldı. Türkçenin ilk yazılı dönemindeki renk ifadelerinin zenginliğine ve bu ifadelerin kullanım alanlarının genişliğine değinildi.
Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Türk Runik Harfli Metinler, Eski Türk Yazıtları, Söz Varlığı, Renk.

ABSTRACT

Colours are words that encountered since the first written texts of Turkic. The main function of these words is to form adjective

phrases by qualifying the noun in front of them in terms of colour. Apart from that, colours which are also used in making names such as some animal names, plant, place, person's name sometimes express an abstract concept by becoming metaphorical. Turkic runic texts, which contain the first examples of colours along with other firsts of Turkic, are found today mainly in Mongolia, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Russia and China. Some parts of these texts are khanate inscriptions from the Second Turk Khaganate and the Uighur Khaganate of Otuken, known as is the Orkhon and Uighur inscriptions. Most of the grammar, linguistics and cultural history studies are also related to the data in the khanate inscription. In addition, the increase in the number of new reading and interpretion studies on the Yenisei, Mountainous Altai, the Tien Shan Range of mountains insciption and Turkic runic texts written on paper in recent years has necessitated a revision of the vocabulary studies on these texts. In this article colours in Turkic runic texts are examined in the light of historical and etymological dictionary data. The places where the colurs are mentioned in different ways are listed alphabetically after the inscription and bibliography information given. Attempted to create an indexed vocabulary of colour expressions in Turkic runic texts. The richness of colur expressions used in the first written period of Turkic and the width of the usage areas of these expressions were mentioned.

Keywords: Old Turkic, Old Turkic Runic Texts, Old Turkic Inscriptions, Vocabulary, Colour.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction: Turkic runic texts are the primary sources of the first written period of Turkic. These texts found today in Mongolia, Krgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, Russia, China is more than five hundred. The Orkhon, Uighur, Yenisei, Mountainous Altai, the Tien Shan Range of mountains insciptions and these texts, which are grouped as those written on paper, were studied in terms of reading, understanding, interpretation and dictionary.

Research Problem: The lack of complete and up-to-date dictionary containing the vocabulary of Turkic runic texts makes it difficult for researchers. In order to contribute to the studies to be carried out in the field with the need arising from here, the colour vocabulary was compiled and their usage in the inscriptions was examined comparatively.

Literature Review: Among the analysed works, Hüseyin Namık Orkun's alphabetical dictionary in the last volume of his work, in which he gathered the inscriptions discovered until 1940 is sufficient for his period, but it can be considered a classic for today. Şirin's thematic vocabulary study, in which she anlaysed the Second Turk and Otuken, Uygur Khaganate inscriptions in 2009 and some Yenisei and Altai inscriptions in the expanded edition in 2016, is up-to-date, but does not cover all inscriptions. When the colour vocabulary studies are examined, it seen that Bayraktar (2011) focuses on colours in Orkhon, Küçük (2017) focuses on the colurs in the Second Turk and Otuken Uighur Khaganate an Temel (2017) focuses on the colours in the Irk Bitig. Azılı's (2017) study, which examines colours in the Old Turkic Period in general, is limited to Şirin (2016) and Tekin's edition of Irk Bitig.

Methodology: In the study, in which the literature review method was used in data collection. Aydın (2017) for the inscriptions of the Second Turk Khaganate (Orkhon), Aydın (2018) for the inscriptions of the Uighur Khaganate of Otuken, Aydın (2019) for the inscriptions of Tuva

and Khakasia (Yenisei), Mozioğlu (2015) for the inscriptions of the Mountainous Altai Region, Alimov (2013) for the inscriptions of the Tien Shan Range of mountains, and Yıldırım (2017) for the Turkic runic texts written on paper.

The detected colour expressions were examined alphabetically. Since the vocabulary of the texts belongs to the Old Turkic period, etymological and historical studies, especially Wilkens (2021) for Old Uighur, Kaçalin (2023) for Karakhanid Turkic, and Clauson (1972) for general Old Turkic, were evaluated. After the occurrences of the colour expressions identified from the corpus and the purposes of their use are indicated, the article head of the original forms is **bold**, the meaning is 'single quotation', the inscription information is *italicised*, and the bibliography is shown in (parentheses). The references in brackets regarding the imprint information and the reading and interpretation suggestions of the expressions have been kept faithful. Berlin and Kay's 11 basic colour theories were used in the evaluation of the data.

Findings: The 18 color terms identified from the corpus can be classified according to Berlin and Kay's 11 basic color theories as follows:

ak, başgu/başgıl, boymul, gaşga, [y]urüŋ 'white'; *eygir, kara* 'black'; *yaşıl* 'green'; *sarıg* 'yellow'; *kök* 'blue'; *bodrak, torug, yagız~yazıg, yegren* 'brown'; *boz, kök, tıg* 'gray'; *ala* 'mixed'

According to Berlin and Kay's theory, the identification of three terms for the color 'gray' in the last step indicates that Turkic was at the last step of color classification in the first written period.

It is seen that the term *kök* meets more than one color with the meaning of 'blue' and 'gray'. The meaning of 'sky' in the same texts also supports the idea that one of the ways of naming colors in Turkic is to make use of nature.

The terms *başgu/başgıl* and *eygir*, which are witnessed only in Orkhon inscriptions; *bodrak* and *gaşga*, which are witnessed only in Yenisei inscriptions; *ala*, *boymul*, *kızıl[sıg]* and *tıg*, which are witnessed only in paper texts, show the dialectological difference in Turkic runic texts in terms of vocabulary. As used in Yenisei inscriptions, *bodrak* and *gaşga*, which are not witnessed in any other text, and the term *[y]urüŋ*, which has a dual use in the texts written on paper, also show the dialectological difference in terms of phonetics

Among the 18 terms, the compound verb *kara [b]ol-*, formed with *kara*, which has the highest number of items, has the metaphorical meaning of 'to die' only in texts with Turkic runic letters, while in other historical periods of Turkic it has the meanings of 'to be black, to blacken' with the function of color indication.

The fact that the metaphorical use of *ak*, the conceptual opposite of *kara*, is not detected in Turkic runic texts; the fact that *ak* is used only in horses and *[y]urüŋ* in other animals makes us question whether the equivalence between *ak-[y]urüŋ* is one-to-one.

0. Giriş

Soyut kavram olan renk adları, somut bilgilere dayanan varlık adlarından çıkmış niteleme görevli sözcüklerdir (Karaağaç 2024: 337). Nitelemenin dışında bir varlığın adı olma, mecazlaşarak bir kavramı karşılama ve deyimleşme gibi görevler de üstlenmiştir.

Türk runik metinlerde *renk* kavramının karşılığı yoktur. Eski Uygurcada *boduɣ* 'boya, renk, boyanmış' ve *öŋ* 'renk, beniz, biçim' kullanılmıştır (Wilkens 2021: 185, 533). Günümüze kadar kullanılagelen *renk*'e ise ilk Mukaddimetü'l-Edeb'te rastlanır (Yüce 1988: 170).

Ödünçlendiği Farsçada *reng,* 'renk, boya, fayda, nasip, kuvvet, tarz, gibi, hile, güzellik, sağlık, kan, az sermaye, benek, şaşı, hava…' anlamlarındadır (Kanar 2009: 380). Çevrimiçi sözlüklerde 'cisimler tarafından yansılanan ışığın gözde oluşturduğu duyum; nitelik, çeşitlilik' (e-GTS 2025; e-DDS 2025), 'düzen, hile; bir sesi ötekinden ayıran özellik' (e-KL 2025) açıklamaları bulunmaktadır. Deyimlerdeki kullanımlarıyla birlikte renk kavramının anlam zenginliği, kavramı tanımlama ve sınıflandırma zorluğunu beraberinde getirmektedir. "Renk kavramı bir algı mıdır yoksa bir bilgi midir?" sorusu da eklendiğinde daha da zorlaşmaktadır (Yıldız 2024: 63). Bu sorulara cevap arayan araştırmacılara Berlin ve Kay öncülük etmiştir. Berlin ve Kay'a göre dillerde şu sıralamayla 11 temel renk bulunmaktadır (1969: 2-3):

1. Bütün dillerde s*iyah* ve *beyaz* terimleri bulunmaktadır. Ek olarak
2. Üçüncü terim varsa *kırmızı*,
3. Dördüncü terim varsa *yeşil* veya *sarı*,
4. Beşinci terim varsa hem *yeşil* hem *sarı,*
5. Altıncı terime varsa *mavi,*
6. Yedinci terim varsa *kahverengi,*
7. Sekiz veya daha fazla terim varsa *mor*, *pembe*, *turuncu*, *gri* veya bunların birleşiminden oluşan renkler bulunmaktadır.

Türkçede bu teoriden hareketle ve farklı yöntemlerle araştırmalar yapılmıştır. Araştırmalar incelendiğinde Türk runik metinlerden bahsedenlerin bir yazıt/yazıt grubu veya tek rengi incelediği görülmektedir. Gabain (1962) ve Kononov (1978) araştırmaların öncülüğünü yapmıştır. Sağol (1995) ve Kaymaz (2000) Türkiye Türkolojisinin öncülerindendir. Şen (2007) sadece *kara*yı incelenmiştir. Küçük (2010), runik metinlerle ilgili kaynağı Şirin User (2009) olduğundan kağanlık yazıtlarıyla sınırlı kalmıştır. Bayraktar (2011) Orhon, Küçük (2017) bütün kağanlık yazıtlarındaki; Temel (2017) Irk Bitig'deki renkleri incelemiştir. Azılı (2017), iki renk adının birleşerek yeni bir renk adını göstermesi stratejisinin ortaya konması yönüyle farklı bir konuya temas etmiştir ancak runik metinlerle ilgili dayandığı kaynaklar, Şirin (2016)[1] ve Tekin'in Irk Bitig neşridir. Mert ve Şimşek (2021) ise Türkiye Türkçesindeki renklerle ilgili söz varlığını, kavram işaretleme yöntemine göre analiz etmiştir. Eski Türkçe Dönemi düşünüldüğünde Yıldız (2024) diğerlerinden ayrılmaktadır. Eski Uygurcanın tam söz varlığını içeren Wilkens (2021), çalışmanın derlemini oluşturduğu için kapsamlıdır. Ayrıca renk işaretleyici söz varlığını 11 renk teorisine göre değerlendirmiştir.

1. Amaç ve Yöntem

Türk runik metinlerle ilgili yeni keşifler ve okuma-anlamlandırmaların artması, söz varlığı çalışmalarının da güncellenmesini gerektirmektedir. Öte yandan bu metinlerin tümünün yayımlandığı bir çalışmanın ve sözlüğünün bulunmaması da

[1] Şirin'in 103 yazıtın söz varlığını incelediği genişletilmiş baskısı, Türk runik metinlerin tam sözlüğü olmamakla birlikte literatürdeki en kapsamlı çalışmadır.

araştırmacıların işini zorlaştırmaktadır. Bu ihtiyaca katkı sunması amaçlanan çalışmada, renk söz varlığı bir araya getirilerek bu verilerden hareketle değerlendirmeler yapılmıştır.

Kaynak taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, runik metinler farklı bölgelerde bulunduğu için her yazıt grubunun en kapsamlı ve güncel yayını derleme dahil edilmeye çalışılmıştır. Orhon yazıtları için Aydın (2017), Uygur yazıtları için Aydın (2018), Yenisey yazıtları için Aydın (2019), Dağlık Altay yazıtları için Mozioğlu (2015), Tanrı Dağı yazıtları için Alimov (2013), kâğıda yazılmış metinler için Yıldırım (2017) esas alınmıştır. İhtilaflı okuma-anlamlandırmalarla ilgili ayrıca kaynak verilmiştir.

Tespit edilen renk ifadeleri alfabetik olarak incelenmiştir. Türk runik metinlerle ilgili öncelikle Şirin'e (2016) başvurulmuştur. Metinlerin söz varlığı Eski Türkçe Dönemi'ne dahil olduğundan Eski Uygurca için Wilkens (2021), Karahanlı Türkçesi için Kaçalin (2023), genel Eski Türkçe için Clauson (1972) başta olmak üzere etimolojik ve tarihî çalışmalar değerlendirilmiştir. Derlemden tespit edilen renk ifadelerinin geçtiği yerler ve kullanılış amaçları belirtildikten özgün biçimlerin madde başı **koyu,** anlamı 'tek tırnak', geçtiği yazıt bilgisi *eğik,* kaynakçası (parantez) içinde gösterilmiştir. Künye bilgileri ve ifadelerin okuma-anlamlandırma önerileri ile ilgili parantez içindeki kaynaklara sadık kalınmıştır. Tespit ve değerlendirmelerde Berlin ile Kay'ın 11 temel renk teorisinden faydalanılmış, tabloların düzenlenmesinde Yıldız (2024) örnek alınmıştır.

2. Türk Runik Harfli Metinlerdeki Renkler

Türk runik metinlerin söz varlığıyla ilgili derlem tarandığında 18 renk ifadesine ulaşılmıştır.

2.1. Ak

Beyaz rengi karşılayan terimin bir hayvan kürkünün renginden (Clauson 1972: 75) veya *ak-* 'akmak' fiilinden hareketle süt vb. akan şeylerin renginden (Yıkılmaz 2018: 1519-1520) anlam genişlemesine uğradığı düşünülmektedir.

Türk runik metinlerde 'beyaz, kır (at)' (Şirin 2016: 719); Eski Uygurcada 'beyaz, açık; uygun, iyi' (Wilkens 2021: 22-23) anlamlarındadır. Karahanlı Türkçesindeki 'Oğuz lehçesinde beyaz renkli her şey; öbür Türk kabilelerinde at rengi olarak kır' kullanımı, beyaz rengi işaretleyen diğer terim olan *ürüŋ* ile arasındaki diyalektoloji farklılığına dikkat çeker (Karahan 2013: 258-261; Kaçalin 2023: 71).

Derlemden sözcüğün geçtiği 11 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon, Dağlık Altay yazıtları ve kâğıda yazılı metinlerde at donunu ifade etmiştir:

> **ak** 'ad aktarması yoluyla beyaz at (Aydın 2022: 155-156)' *Köl Tėgin-K/2, 2, 3, 5, 6, 9; Küli Çor/19* (Aydın 2017: 65, 65, 65, 66, 66, 67; 137).
>
> **ak adgır** 'ak aygır' *Köl Tėgin-D/35, 36* (Aydın 2017: 62, 63).

ak at ‘kır at’ *Yabogan-A84/3* (Mozioğlu 2015: 338); *Irk Bitig/19* (Yıldırım 2017: 37); *Köl Tėgin-D/40, K/5*; *Küli Çor/15* (Aydın 2017: 64, 66; 136).

ak bėsi ‘ak kısrak’ *Irk Bitig/5* (Yıldırım 2017: 34).

Uygur, Yenisey yazıtlarında boy adlarında kullanılmıştır:

ak baş ‘boy adı’ *Tariat-K/4* (Aydın 2018: 48).

akbay ‘boy adı’ *Hemçik Çırgakı-E41/10* (Aydın 2019: 135). Farklı okuma-anlamlandırmalar için bk. Aydın 2019: 140-141; Kormuşin 2008: 202.

Yenisey ve Tanrı Dağı yazıtlarında kişi adlarında kullanılmıştır:

ak baş atık ınal öge ‘kişi adı’ *Bay-Bulun II-E49/2* (Aydın 2019: 163).

ak böri ‘kişi adı’ *Talas-6/4* (Alimov 2013: 106).

Orhon, Yenisey yazıtlarında yer adlarında kullanılmıştır:

ak kaya ‘yer adı’ *Baykalovo-E101* (Aydın 2019: 207).

ak termel ‘Hangay Dağları’nın kuzeyinde bir ırmak’ *Tonyukuk/25* (Aydın 2017: 110).

Yenisey yazıtlarında cansız varlığın rengini ifade etmiştir:

ak taş ‘ak taş’ *Bedelig Valun-E91/1* (Aydın 2019: 199).

2.2. Ala

Karışık renkli anlamıyla birden fazla rengi işaretleyen terim, ‘mec. hain, alçak, kötü’ anlamlarını da kazanmıştır (Clauson 1972: 126).

Türk runik metinlerde ‘ala, karışık renkli’ (Yıldırım 2017: 310); Eski Uygurcada ‘(karışık) renkli, alaca, benekli; ciltteki kırmızı lekeler’ (Wilkens 2021: 27); Karahanlı Türkçesinde *ala* ‘aklı karalı, alaca (at)’ (Kaçalin 2023: 71) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Kâğıda yazılı metinlerde at donunu ifade etmiştir:

ala at ‘ala at’ *Irk Bitig/2* (Yıldırım 2017: 33).

2.3. Başgu/Başgıl

Beyaz rengi işaretleyen sözcüğün kökü *baş* ‘baş (organ)’ ile ilişkilendirilmektedir: başgıl<baş+gıl (Clauson 1972: 379; Şirin 2019: 277).

Türk runik metinlerde ‘başı/alnı akıtmalı, beyaz (at)’ (Aydın 2017: 63); Karahanlı Türkçesinde *baş[g]ıl* ‘başı beyaz olan dört ayaklı (hayvan)’ (Kaçalin 2023: 179, 213) anlamlarındadır. Eski Uygurcada tespit edilmemiştir.

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

başgu/başgıl? boz at 'alnı akıtmalı boz at' *Köl Tėgin-D/37, 37* (Aydın 2017: 63, 63). Farklı okuma-anlamlandırmalar için bk. Tekin 1988: 18-19; Ölmez 2008: 229-230.

2.4. Bodrak

Türkçedeki tek örneklerdendir (Clauson 1972: 307). Sözcüğün kökü *boz*[2] 'boz rengi' ile ilişkilendirilmektedir: bozrak<boz+rak (Karaağaç 2024: 337, 342).

Türk runik metinlerde 'kahverengi, kestane rengi' anlamlarındadır (Aydın 2019: 255). Eski Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde tespit edilmemiştir.

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Yenisey yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

bodrak yunt 'kahverengi at' *Köjeelig Hovu-E45/8; Tuva G-E55/1* (Aydın 2019: 151; 171).

2.5. Boymul

Ak boyunlu anlamındaki terim, beyaz rengi işaretlemektedir (Clauson 1972: 386; Tekin 2013: 34, 52).

Türk runik metinlerde 'boynu vücudunun renginden başka renkte (hayvan)' (Yıldırım 2017: 319); Eski Uygurcada 'boynunda beyazlık olan hayvan' (Wilkens 2021: 190); Karahanlı Türkçesinde 'boynunda beyazlık olan at, koyun vb.' (Kaçalin 2023: 396) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Kâğıda yazılı metinlerde kuş türünü göstermiştir:

kök boymul togan kuş 'mavi boyunlu doğan' *Irk Bitig/64* (Yıldırım 2017: 48).

2.6. Boz

Özelde at donu olan terim, genelde 'gri' renkli her şeyi işaretler (Clauson 1972: 388-389).

Türk runik metinlerde 'boz, gri' (Şirin 2016: 725); Eski Uygurcada 'boz, gri, kır' (Wilkens 2021: 190); Karahanlı Türkçesinde 'boz, kızılımsı (hayvan)' (Kaçalin 2023: 556) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 3 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

boz at 'boz at' *Köl Tėgin-D/32, 33, 37, 37; Küli Çor/4* (Aydın 2017: 61, 62, 63, 63; 134).

Uygur yazıtlarında boy adında kullanılmıştır:

[2] Derlemde *boz* renginin de tespit edilmesi ancak sözcük tabanındaki **bod*'un başka bir metinde tespit edilmemesinden çalışmada her iki renk ifadesi, ayrı başlıklarda değerlendirilmiştir.

boz ok ‘boy adı’ *Tes-K/3* (Aydın 2018: 117).

Kâğıda yazılı metinlerde cansız varlığın rengini göstermiştir:

boz bulıt ‘boz bulut’ *Irk Bitig/53* (Yıldırım 2017: 46).

2.7. Eygir

Türk runik metinlerde ‘siyah at’ anlamındadır (Aydın 2017: 255). Eski Uygurcada ve Karahanlı Türkçesinde tespit edilmemiştir. Kıpçak Türkçesinde *e[y]gir* ‘siyah, kıpkızıl (at)’, Eski Anadolu Türkçesinde ‘kır (at)’ kullanımlarıyla farklı renkleri işaretlemiştir (Sağol 1995: 134-135).

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

eygir ‘kara at’ *Küli Çor-D/6* (Aydın 2017: 137).

2.8. Gaşga

Türk runik metinlerde *gaşga* ‘alnı akıtmalı, beyaz’ (Aydın 2019: 260); Eski Uygurcada *kaşga* ‘akıtmalı’ (Wilkens 2021: 342); Karahanlı Türkçesinde *kaşga* ‘başı ak ve bedeninin geriye kalanı kara olan koyun, yüzü ak ve gözlerinin çevresi kara olan at, başının ortası ak olan deve’ (Kaçalin 2023: 192) anlamlarındadır. Sonraki dönemlerde *kaşka* biçimiyle tanıklanır (Clauson 1972: 671-672).

Derlemden sözcüğün geçtiği 1 madde başı tespit edilmiştir.

Yenisey yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

gaşga tañ ‘alnı akıtmalı tay’ *Hemçik Çırgakı-E41/11* (Aydın 2019: 135). Ayrıca bk. Tekin 1999: 13.

2.9. Kara

Siyah rengi ve aşağılamayı ifade eder (Clauson 1972: 643-644). Kökeni *kuz<kuzı<kurı* ‘kuzey’ sözcüğünün ‘güneşi görmeyen, ışık almayan, arkada kalan’ anlamlarıyla ilişkilendirilir (Yıkılmaz 2018: 1520). Avam (halk) anlamındakinin Eski Farsça, siyah anlamındakinin Türkçe kökenli olduğu düşünülmektedir (Tekin 2022: 183-184) [3].

Türk runik metinlerde ‘kara, siyah; doğuştan veya hükümdar buyruğuyla bazı ayrıcalıklara sahip olanların ve özel unvanlar taşıyanların dışındaki sıradan kişiler, avam, halk, alt tabaka’ (Şirin 2016: 731); Eski Uygurcada ‘kara, siyah, esmer; basit (asker); sıradan (halk); karanlık prensibi, karanlık; ceset; defin töreni, cenaze töreni; hayvan, davar, mal; baş …; siyah yün’ (Wilkens 2021: 333); Karahanlı Türkçesinde ‘siyah, karanlık, Hakanlı hanlarından birinin unvanı’ (Kaçalin 2023: 647-649) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 34 madde başı tespit edilmiştir.

[3] Sözcüğün kökeninin ortaklığı tartışmalı olduğundan çalışmaya her iki kullanım da dahil edilmiştir.

Uygur, Yenisey, Tanrı Dağı yazıtlarında ve kâğıda metinlerde kişi adlarında kullanılmıştır:

kar<a> 'kişi adı' *Kezek Hüree-E58/1* (Aydın 2019: 173).

kara bars 'kişi adı' *Talas-1/3* (Alimov 2013: 47).

kara böri 'kişi adı' *Çaçıkey* (Alimov 2013: 150). Farklı anlamlandırma için bk. Aydın 2024: 115.

kara çor 'kişi adı' *Talas-2/2, 4, 5, 6* (Alimov 2013: 66, 66, 66, 66).

kara ınançu 'kişi adı, unvanı' *El Bajı-E68/3* (Aydın 2019: 182). Farklı anlamlandırma için bk. Aydın 2024: 116.

kara kan 'kişi adı, unvanı' *Uybat I-E30/4; Tuba III-E37/1* (Aydın 2019: 112; 127).

kara tėgin 'kişi adı' *Hoyto Tamır XVIII* (Aydın 2018: 81).

kara yazmaz 'kişi adı; Şaşmaz Kara' *Talas-2/2, 4* (Alimov 2013: 66).

küç kara 'kişi adı' *Or. 8212-76:B(A)/12* (Yıldırım 2017: 273).

Orhon, Uygur, Yenisey yazıtlarında yer adlarında kullanılmıştır:

kara buluk 'Abakan ve Minusinsk güneyinde bir yer' *Şine Usu-D/10, G/11* (Aydın 2018: 58, 62). Farklı görüşler için bk. Aydın 2018: 139.

kara köl 'Moğolistan'ın kuzeybatısında bulunan Bayan Ülgiy'e yakın bir göl' *Köl Tėgin-K/2* (Aydın 2017: 65).

kara kum 'Gobi'nin güneyinde bir çöl' *Tonyukuk/7* (Aydın 2017: 105); *Şine Usu-K/8* (Aydın 2018: 53).

kara seŋir (keçig) 'yer adı' *Haya Baji-E24/2, 6, 7, 16* (Aydın 2019: 93-94). 'Barsgan'da bir yer adı' (Kaçalin 2023: 648).

kara yotulkan 'Kuzeybatı Moğolistan'da bir ırmak?' *Şine Usu-G/3, Ek3* (Aydın 2018: 60, 63).

Orhon, Uygur, Yenisey, Tanrı Dağı yazıtları ve kâğıda yazılı metinlerde hayvan türlerini ifade etmiştir:

kara adıg 'kara ayı' *El Bajı-E68/18* (Aydın 2019: 182).

kar<a> as 'kara kakım' *Uybat VI-E98/6* (Aydın 2019: 203).

kara kiş 'kara samur' *Bilge Kağan-K/11, G/12* (Aydın 2017: 78, 99).

kara kuş 'kartal' *Irk Bitig/3, 43, 51* (Yıldırım 2017: 33, 43, 45).

kara sıŋkur 'kara şahin' *Podkuninskaya-E71/3* (Aydın 2019: 186).

Orhon, Uygur, Yenisey, Tanrı Dağı yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde 'avam, halk' anlamlarında kullanılmıştır:

kara 'avam (halk); *kara bodun* sıfat tamlamasının eksiltili kullanımı (Aydın 2022: 124)' *Ongi/9* (Aydın 2017: 125); *Begre-E11/3; Köjeelig Hovu-E45/7* (Aydın 2019: 70; 151).

kara baş 'halk' *Hoyto Tamır II/3* (Aydın 2018: 74).

kara bodun 'avam halk' *Bilge Kağan-D/41* (Aydın 2017: 95); *Tariat-G/4, 5, 5; Şine Usu K/12, D/5* (Aydın 2018: 43; 54, 56); *Uyuk Turan-E3/6*; *Elegest I-E10/7, 12; Çaa Höl VII-E19/2; Uybat III-E32/6* (Aydın 2019: 49; 65, 65; 87; 118).

kara ėgil[4] **bodun** 'sade halk, avam' *Şine Usu-D/2* (Aydın 2018: 55).

kara kamag sü 'rütbesiz asker[ler]in hepsi' *Irk Bitig/63* (Yıldırım 2017: 48).

kara tul 'kara dul (zevce)' *Talas-3/4; Talas-4/2* (Alimov 2013: 86; 96). Farklı anlamlandırmalar için bk. Alimov 2013: 88.

kara türgėş bodun 'kara (avam) Türgeş halkı' *Köl Tėgin-D/38, 39* (Aydın 2017: 63, 64).

türük kara kamag bodun 'Türk (avam) halkı' *Köl Tėgin-D/8; Bilge Kağan-D/8* (Aydın 2017: 53; 82).

Yenisey yazıtlarında yardımcı fiille birleşerek kullanılmıştır:

kara bol- 'deyim; ölmek[5]' *Yeerbek I-E147/1* (Aydın 2019: 232).

Uygur yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini ifade etmiştir:

kara bulıt 'boz bulut' *Irk Bitig/53* (Yıldırım 2017: 47).

kara taş 'kara taş' *TIIT14:A/9, 30* (Yıldırım 2017: 255, 256).

kara suw 'kara su' *Tariat-G/5* (Aydın 2018: 43).

Orhon, Yenisey yazıtlarında insana ait görünüş özelliği ifade etmiştir:

kara saç 'kara saç' *Oçurı-E26/7* (Aydın 2019: 99).

kara ter 'kara ter' *Tonyukuk/52* (Aydın 2017: 117).

Yenisey yazıtlarında bir yerdeki kullanım amacı tespit edilememiştir:

kara taŋ 'kara?' *El Bajı-E68/8* (Aydın 2019: 182).

2.10. Kızıl[sıg]

Kırmızı rengi karşılayan *kızıl*'ın etimolojisi konusunda farklı yorumlar olmakla birlikte *kızılsıg* yapısındaki +sıg+ biçimbiriminin 'kırmızı' rengine yakınlık/benzerlik belirttiği açıktır (Clauson 1972: 683-684; Gabain 1988: 47;

[4] Türk runik harfli metinlerden yalnız burada tespit edilmiştir.

[5] Aydın, bu kullanımın *kara* renginin anlam boyutundan elde edildiğini belirtir (2023: 223). İfadenin mecazlı kullanımının tek örneğine runik metinlerde rastlanmıştır. Türkçenin diğer tarihî lehçelerinde *kara [b]ol-* 'siyahlaşmak, karar[t]mak, karanlık olmak' (Küçük 2023: 799).

Erdal 1991: 100, 331; Tekin 1993: 203; Tekin 2003: 83; Eraslan 2012: 580; Yıldız 2024: 94).

Türk runik metinlerde *kızıl* 'kızıl, kırmızı' (Şirin 2016: 733), *kızılsıg* 'kızıl, kızılımsı' (Yıldırım 2017: 331); Eski Uygurcada *kızıl* 'kırmızı, kızıl; çiğ (et), işlenmemiş; âdet kanı', *kızgıl* 'kırmızı, kırmızımsı, kızıl', *kızılsıg* 'kırmızımsı, kızılımsı' (Wilkens 2021: 377); Karahanlı Türkçesinde *kızgıl* 'kırmızı-boz arası renkte (at)', *kızıl* '(parlak) kırmızı; kızıl' (Kaçalin 2023: 683-684) anlamlarındandır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 3 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini göstermiştir:

kızıl kan 'kızıl kan' *Tonyukuk/52* (Aydın 2017: 117).

kızıl kaya 'kızıl kaya' *Irk Bitig/51* (Yıldırım 2017: 45).

kızılsıg sug 'kızılımsı su' *TIIT14:A/15* (Yıldırım 2017: 255).

2.11. Kök

Sözcüğün 'gök[yüzü]' asıl anlamından 'gök[yüzünün] rengi, mavi, gri-mavi' anlamlarına genişlediği düşünülmektedir (Clauson 1972: 708-709; Yıkılmaz 2018: 1521).

Türk runik metinlerde 'mavi, boz, gri; gökyüzünün rengi' (Şirin 2016: 734[6]; Aydın 2019: 264); Eski Uygurcada'mavi, gri, boz, soluk, yeşil; gök[yüzü]' (Wilkens 2021: 400); Karahanlı Türkçesinde 'gök[yüzü] renkli, koyu gri, mavi, lacivert; gök[yüzü]' (Kaçalin 2023: 698) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 11 madde başı tespit edilmiştir.

Dağlık Altay yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

kök at 'kül rengi/gri at' *Yabogan-A84/3* (Mozioğlu 2015: 338).

Orhon, Yenisey yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde hayvan türlerini ifade etmiştir:

kök boymul togan kuş 'mavi boyunlu doğan' *Irk Bitig/64* (Yıldırım 2017: 48).

kök böri 'bozkurt' *Uybat VI-E98/6* (Aydın 2019: 203).

kök teyeŋ 'boz dağ sıçanı' *Bilge Kağan-K/12, G/12* (Aydın 2017: 78, 98).

Orhon yazıtlarında boy-millet adında kullanılmıştır:

kök türük 'Kök Türk[ler]' *Köl Tėgin-D/3; Bilge Kağan-D/4* (Aydın 2017: 52; 80).

[6] Derlemde tespit edilmemiştir ancak Şirin, 'yeşil ve lacivert' anlamlarını da verir.

Yenisey yazıtlarında kişi adında kullanılmıştır:

kök tirig ‘kişi adı’ *Tuva D-E51/1* (Aydın 2019: 166).

Orhon yazıtlarında yer adında kullanılmıştır:

kök öŋ ‘Ongi Irmağı’ *Bilge Kağan-GD; Tonyukuk/15* (Aydın 2017: 95; 107).

Orhon, Uygur, Yenisey yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini göstermiştir:

kök teŋri ‘mavi gök’ *Köl Tėgin-D/1; Bilge Kağan-D/2* (Aydın 2017: 51; 80); *Tariat-D/4, B/3; Karabalgasun II/6* (Aydın 2018: 41, 45; 89); *Elegest I-E10/3; Köjelig Hovu-E45/5; Elegest III-E53/3; Demir Sug-E92/3; Yeerbek I-147/4; Yeerbek II-E149/3* (Aydın 2019: 65; 151; 169; 200; 232; 233).

kök yürüŋ suv ‘mavi-beyaz su’ *TIIT14:A/21* (Yıldırım 2017: 255).

kök yürüŋ taş ‘mavi-beyaz taş’ *TIIT14:A/5* (Yıldırım 2017: 254).

Yenisey yazıtlarında ‘gökyüzü’ anlamıyla kullanılmıştır:

kök ‘gök’ *Tuva B-E50* (Aydın 2019: 165).

2.12. Sarıg

Türk runik metinlerde ‘sarı’ (Şirin 2016: 738); Eski Uygurcada ‘safra; yönelme durumu; sarı; solgun’ (Wilkens 2021: 586); Karahanlı Türkçesinde ‘sarı; safra’ (Kaçalin 2023: 789-790) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 4 madde başı tespit edilmiştir.

Kâğıda yazılı metinlerde at donunu ifade etmiştir:

sarıg at ‘sarı at’ *Irk Bitig/11* (Yıldırım 2017: 35).

Kâğıda yazılı metinlerde kişi adında kullanılmıştır:

sarıg çır ‘kişi adı’ *Or. 8212-76:A(A)/18* (Yıldırım 2017: 272).

Orhon, Yenisey yazıtlarında ve kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini göstermiştir:

sarıg altun ‘sarı altın’ *Bilge Kağan-K/11; Tonyukuk/48* (Aydın 2017: 78; 116); *Hemçik Çırgakı-E41/5*[7] (Aydın 2019: 135).

sarıg taş ‘sarı taş’ *TIIT14:A/8* (Yıldırım 2017: 254).

2.13. Tıg

Demir kırı renginin bir tonu (at) anlamındadır (Clauson 1972: 463). Aslında at donudur ancak istisna kullanımları mevcuttur (Yıldırım 2017: 256 dipnot 242).

Türk runik metinlerde ‘demir kırı (at); kırmızı-gri’ (Yıldırım 2017: 53); Eski Uygurcada ‘kırmızımtırak gri, turna kırı, kül rengine yakın (at)’ (Wilkens 2021:

[7] Yazıtta *sarig altun* biçimiyledir.

712); Karahanlı Türkçesinde *tıg* ‘sarımsı kızıl ile koyu kızıl arasındaki (at)’ (Kaçalin 2023: 856) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 3 madde başı tespit edilmiştir.

Kâğıda yazılı metinlerde at donunu ifade etmiştir:

tıg ‘demir kırı at’ *Irk Bitig/39* (Yıldırım 2017: 42).

tıg at ‘demir kırı at’ *Irk Bitig/50* (Yıldırım 2017: 45).

Kâğıda yazılı metinlerde cansız varlığın rengini göstermiştir:

tıg taş ‘kırmızı-gri taş’ *TIIT14:A/11* (Yıldırım 2017: 255).

2.14. Torug

Türk runik metinlerde ‘doru (at)’ (Şirin 2016: 743); Eski Uygurcada ‘kestane, deri rengi’ (Wilkens 2021: 734); Karahanlı Türkçesinde ‘(doru, koyu kızıl) at; istiare yoluyla deve ve sığır’ (Kaçalin 2023: 171) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 2 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon, Uygur, Dağlık Altay yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

torug ‘doru at’ *Suci/7* (Aydın 2018: 87).

torug at ‘doru at’ *Yabogan-A84/3* (Mozioğlu 2015: 338); *Köl Tėgin-D/33* (Aydın 2017: 62).

2.15. [Y]ürüŋ

Beyaz rengi karşılayan terim, sözlüklerde *ak* ile karşılaştırılır (Clauson 1972: 233-234). Modern Türk lehçelerinden yalnızca Yakutça’da ‘beyaz’ anlamıyla kullanılmaktadır (Karahan 2013: 574-575).

Türk runik metinlerde *ürüŋ/yürüŋ* ‘ak, beyaz; açık, berrak; beyaz renkli mal, mülk, gümüş para; soylu (kimse)’ (Şirin 2016: 746); Eski Uygurcada *ürüŋ/yürüŋ* ‘beyaz, ak; aydın; sperm’ (Wilkens 2021: 925); Karahanlı Türkçesinde *ürüŋ* ‘(Çiğil lehçesinde) ak, beyaz; tırnaktaki aklık; falcıya ödenen para’ (Kaçalin 2023: 910-911) anlamlarındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 12 madde başı tespit edilmiştir.

Dağlık Altay yazıtlarında kişi adı olarak kullanılmıştır:

ürüŋ ‘kişi adı’ *Kalbak-Taş XXIII-A46* (Mozioğlu 2015: 159).

Uygur yazıtlarında yer adında kullanılmıştır:

ürüŋ beg ‘Kırgızların oturdukları yerlere yakın bir yer.’ *Şine Usu-D/10* (Aydın 2018: 58). Farklı anlamlandırmalar için bk. Aydın 2018: 191-192.

Kâğıda yazılı metinlerde hayvan türlerini ifade etmiştir:

ürüŋ esri ėrkek buzagu ‘ak benekli erkek buzağı’ *Irk Bitig/41* (Yıldırım 2017: 42). Söz öbeğindeki *esri*’nin runik metinlerden sonra kazandığı renk anlamı için

bk. Clauson 1972: 250; Erdal 1991: 163; Tekin 2013: 53; Yıldırım 2017: 323; Kekevi 2020; Wilkens 2021: 124; Kaçalin 2023: 90.

ürüŋ esri ingek 'ak benekli inek' *Irk Bitig/41* (Yıldırım 2017: 42).

ürüŋ esri togan kuş 'ak benekli doğan' *Irk Bitig/4* (Yıldırım 2017: 34).

ürüŋ ingen 'beyaz deve' *Irk Bitig/5* (Yıldırım 2017: 34).

Yenisey yazıtlarında 'soylu (halk)' anlamında kullanılmıştır:

ürüŋ 'soylu (halk)' *Begre-E11/3; Köjelig Hovu-E45/7* (Aydın 2019: 70; 151).

Orhon, Tanrı Dağı yazıtları ve kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini göstermiştir:

kök yürüŋ suv 'mavi-beyaz su' *TIIT14:A/21* (Yıldırım 2017: 255).

kök yürüŋ taş 'mavi-beyaz taş' *TIIT14:A/5* (Yıldırım 2017: 254).

ürüŋ kümüş '(beyaz) gümüş' *Talas-5/2* (Alimov 2013: 100); *Bilge Kağan-K/11; Tonyukuk/48* (Aydın 2017: 78; 116).

ürüŋ köpük 'beyaz köpük' *Irk Bitig/20* (Yıldırım 2017: 37).

yürüŋ taş 'beyaz taş' *TIIT14:A/7, 15, 20* (Yıldırım 2017: 254, 255, 255).

2.16. Yagız~yazıg

Başlangıçta mavi gökyüzünün (*kök)* karşıtı kahverengi yeri *(yėr)*, sonrasında at kürkü ve insan teninin rengini de nitelemiştir (Clauson 1972: 909).

Türk runik metinlerde *yagız/yazıg* 'yağız, esmer, kahverengi, toprak rengi (at)' (Şirin 2016: 746; Yıldırım, 2017: 366); Eski Uygurcada *yagız/yazıg* 'kahverengi; dünya, toprak, yer' (Wilkens 2021: 853, 880); Karahanlı Türkçesinde, *yagız* 'yağız; kızıl-siyah arası renk' (Kaçalin 2023: 339) anlamlarındadır. Sözcüğün göçüşmeli *yagız~yazıg* kullanımı için ayrıca bk. Clauson 1972: 985; Yıldırım 2017: 79.

Derlemden sözcüğün geçtiği 4 madde başı tespit edilmiştir.

Kâğıda yazılı metinlerde at donunu ifade etmiştir:

yazıg 'yağız at' *Irk Bitig/50* (Yıldırım 2017: 45).

yazıg atlıg yalavaç 'yağız atlı elçi' *Irk Bitig/11* (Yıldırım 2017: 35).

Orhon, Uygur ve Yenisey yazıtlarında cansız bir varlığın rengini göstermiştir:

yagız yėr 'yağız yer' *Köl Tėgin-D/1*; *Bilge Kağan-D/2* (Aydın 2017: 51; 80); *Tariat-D/4, B/3; Karabalgasun II/8* (Aydın 2018: 41, 45; 89); *Ayna III-E84/1; Yeerbek I-E147/4; Yeerbek II-E149/4* (Aydın 2019: 196; 232; 233).

Dağlık Altay yazıtlarında insan teninin veya saçının rengini göstermiştir:

yagız er 'esmer adam' *Kalbak Taş IV/VI-A25* (Mozioğlu 2015: 86).

2.17. Yaşıl

Temelde 'yeşil' rengi karşılayan terimin, *Irk Bitig*'deki *yaşıl kaya* 'yeşil (veya açık mavi belki de turkuaz)' *ve* Kutadgu Bilig'deki *yaşıl kök* 'mavi gök' örneklerinden ötürü 'mavi, turkuaz' renklerini de işaretlediği düşünülür (Clauson 1972: 978; Şirin 2016: 267). Sözcüğün etimolojisi konusunda farklı yorumlar olmakla birlikte *yaş* 'taze, yeşil bitki' sözcüğüyle bağlantılıdır (Tekin 2003: 83; Gülensoy 2007: 1083, 1128).

Türk runik metinlerde (Yıldırım 2017: 365); Eski Uygurcada (Wilkens 2021: 874); Karahanlı Türkçesinde (Kaçalin 2023: 342) 'yeşil' anlamındadır.

Derlemden sözcüğün geçtiği 3 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon yazıtlarında yer adında kullanılmıştır:

yaşıl ügüz 'Sarı Irmak' *Köl Tėgin-D/17; Bilge Kağan-D/15* (Aydın 2017: 56; 85).

Kâğıda yazılı metinlerde cansız varlıkların rengini göstermiştir:

yaşıl[8] 'yeşil' *TIIT14:A/26* (Yıldırım 2017: 256).

yaşıl kaya 'yeşil kaya' *Irk Bitig/51* (Yıldırım 2017: 45).

2.18. Yegren

Kestane rengi, kahverengi anlamıyla asıl olarak at donunu ifade ettiği düşünülür (Clauson 1972: 914). Bununla birlikte Türk runik metinlerde ayı kürkünü de nitelemiştir.

Türk runik metinlerde (Şirin 2016: 748), Eski Uygurcada (Wilkens 2021: 885) 'doru, kahverengi, kestane rengi (at)' anlamlarındadır. Karahanlı Türkçesinde tespit edilmemiştir.

Derlemden sözcüğün geçtiği 4 madde başı tespit edilmiştir.

Orhon, Dağlık Altay yazıtlarında at donunu ifade etmiştir:

yėgrėn[9] **adgır** 'kahverengi aygır' *Yabogan-A84/1* (Mozioğlu 2015: 338).

yegren at 'kahverengi at' *Küli Çor/15* (Aydın 2017: 137).

yegren ermeli 'kahverengi ermeli (hızlı koşan at?)' *Küli Çor/21* (Aydın 2017: 138, 151).

Tanrı Dağı yazıtlarında hayvan türünü göstermiştir:

yegren adıg 'boz (kahverengi, kestane rengi) ayı' *Ak Ölön* (Alimov 2013: 157).

3. Tespit ve Değerlendirmeler

Derlemden tespit edilen 18 renk terimi ile ilgili tespit ve değerlendirmeler maddeler halinde şu şekilde sıralanmıştır:

[8] Devamındaki *taşın suvı yaşıl bolsar* ifadesinden suyun rengini gösterdiği anlaşılmaktadır.
[9] Sözcüğün *yėgrėn* transkripsiyonu sadece bu kayanakta tespit edilmiştir.

i. Tespit edilen terimler 11 temel renk teorisine göre sınıflandırıldığında Tablo 1'e ulaşılabilir.

Tablo 1. Türk runik metinlerdeki renk terimlerinin 11 temel renge göre sınıflandırılması

Kavram	Terim	Toplam
beyaz	*ak, başgu/başgıl, boymul, gaşga, [y]ürüŋ*	5
siyah	*eygir, kara*	2
kırmızı	*kızıl[sıg]*	1
yeşil	*yaşıl*	1
sarı	*sarıg*	1
mavi	*kök*	1
kahverengi	*bodrak, torug, yagız~yazıg, yegren*	4
gri	*boz, kök, tıg*	3
karışık	*ala*	1
	Toplam	19

ii. Tek örneği tespit edilen *ala*, derlemdeki anlamlandırmalardan ötürü 'karışık renkli' olarak değerlendirilmiştir.

iii. Tablo 1'den 'mor', 'pembe' ve 'turuncu' renkleriyle ilgili terim tespit edilmediği ancak 'gri' rengiyle ilgili üç terim olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Berlin ve Kay'a göre Türkçenin ilk yazılı döneminde renk sınıflandırmasının son basamağında olduğunu gösterir.

iv. Tablo 1'den en fazla 'beyaz' kavram alanına giren renk terimi olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan *ak ve [y]ürüŋ* doğrudan karşılarken diğerleri ilgili organın üstündeki kürkün rengiyle işaretlemiştir: *gaşga* 'alın', *başgu/başgıl* 'baş', *boymul* 'boyun'. Birden fazla terimle karşılanan 'siyah', 'kahverengi', 'gri' renklerine bakıldığında da yine başta at olmak üzere hayvan kürkleriyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Türk runik harfli metinlerde renk adlarındaki çeşitliliğinin sebeplerinden birinin hayvanları tanımlama ve sınıflandırma ihtiyacı olduğunu düşündürmektedir.

v. Tablo 1'den *kök* teriminin 'mavi' ve 'gri' anlamıyla birden fazla rengi karşıladığı görülmektedir. Aynı metinlerdeki 'gökyüzü' anlamı da Türkçenin renkleri adlandırma yollarından birinin doğadan yararlanma olduğu fikrini (Yıkılmaz 2018: 1521) desteklemektedir.

vi. Tablo 1'den *ürüŋ-yürüŋ* ve *yagız-yazıg* ikili kullanımları, *gaşga'*nın sonraki dönemlerde *kaşga/kaşka, bodrak'*ın *bozrak* tanıkları; Türk runik metinlerde standart bir yazı dili kullanılmadığına, diyalekt veya yüzyıl farkına işaret etmektedir. Ancak metinlerin birçoğunun tarihlendirilmelerinin ve yazan boyların belirsizliği gibi sebepler, sadece dilsel verilere bakarak yapılan çalışmaların değerlendirmelerini zorlaştırmaktadır.

vii. Tespit edilen terimler yazıt gruplarındaki kullanımına göre sınıflandırıldığında Tablo 2'ye ulaşılabilir.

Tablo 2. Türk runik metinlerdeki renk terimlerinin yazıt gruplarındaki kullanımı

Kavram	Terim	Yazıt Grupları						Toplam
		II. Türk Kağanlığı (Orhon)	Uygur Kağanlığı	Yenisey	Tanrı Dağı	Dağlık Altay	Kâğıda Yazılı Metinler	
beyaz	*ak*	+	+	+	+	+	+	6
	başgu/başgıl	+						1
	boymul						+	1
	gaşga			+				1
	[y]ürüŋ	+	+	+	+	+	+	6
siyah	*eygir*	+						1
	kara	+	+	+	+		+	5
kırmızı	*kızıl[sıg]*	+					+	2
yeşil	*yaşıl*	+				+		2
sarı	*sarıg*	+		+			+	3
mavi	*kök*	+	+	+			+	4
kahverengi	*bodrak*			+				1
	torug	+	+					2
	yagız~yazıg	+	+	+		+		4
	yegren	+			+	+		3
gri	*boz*	+	+	+			+	4
	kök	+				+		2
	tıg						+	1
karışık	*ala*						+	1
Toplam		14	7	9	4	6	10	-

viii. Tablo 2'den 11 temel renk teorisinin ilk basamağındaki *ak, [y]ürüŋ* ve *kara;* açıklık-koyuluk anlamlarıyla muğlak bir şekilde renk ifade etmesi ve diğer renklerin tonlarının bu renkler yardımıyla oluşturulması gibi sebeplerle en fazla tanığı olan terimlerdir. Bunlardan *ak* ve *[y]ürün* bütün yazıt gruplarında tespit edilmişken *kara,* yalnız Dağlık Altay yazıtlarında tespit edilmemiştir. Büyük bir bölümü birkaç sözcükten oluşan bu yazıtların toplam söz varlığının azlığı düşünüldüğünde *kara* teriminin tanığının olmaması, kullanılmadığı anlamına gelmemelidir. Ayrıca aynı yazıt grubunda 11 temel renk teorisinin son basamağındaki *kök* 'gri' teriminin bulunması, bölgede en az sekiz rengi karşılayan terimin kullanıldığını göstermektedir.

ix. Tablo 2'den yalnız Tanrı Dağı yazıtlarında 11 temel renk teorisinin son basamağındaki 'gri' kavram alanına giren terimin tespit edilmediği görülür. Sondan önceki basamağa işaret eden *yegren* 'kahverengi' terimine sahip olması, yazıt bölgesinde en az yedi farklı renk terimini içeren bir lehçenin kullanıldığını göstermektedir.

x. Tablo 2'deki verilerden en çeşitli renk söz varlığının Orhon yazıtlarında tespit edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bütün basamaklara ait en az bir terim tespit edilen tek yazıt grubudur. Kağanlık yazıtları olarak da bilinen bu yazıtların hacimce - satır sayısı ve sözcük olarak- diğerlerinden çok olması, genel söz varlığının diğerlerinden daha zengin olması, araştırmacıların okuma-anlamlandırma ve

gramer çalışmalarının genellikle bu yazıtlar çevresinde olmasından ötürü sonuç olağandır.

xi. Tablo 2'deki verilere bakıldığında *başgu/başgıl, eygir* sadece Orhon yazıtlarında; *bodrak, gaşga* sadece Yenisey yazıtlarında; *ala, boymul ve tıg* ise sadece kâğıda yazılı metinlerde tespit edilmiştir. Bu da Türk runik metinlerin söz varlığı çalışmalarında derlemin Orhon yazıtları ve Irk Bitig gibi tek bir yazıt/yazıt grubu ile sınırlı tutulmasının ortaya çıkarabileceği eksikliklere dikkat çekmektedir.

xii. Derlemdeki terimlerden özel adın parçası olarak kullanılanlar sınıflandırıldığında Tablo 3'e ulaşılabilir.

Tablo 3. Türk runik metinlerdeki renk terimlerinin özel adlarda kullanımı

Terim	Özel Adlar			Toplam
	Kişi adları	Boy-millet adları	Yer adları	
ak	+	+	+	3
[y]ürüŋ	+		+	2
kara	+		+	2
yaşıl			+	1
sarıg	+			1
kök	+	+	+	3
boz		+		1
Toplam	5	3	5	-

xiii. Tablo 3'teki verilerden derlemdeki 7 terimin özel adlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan en fazla yazıt grubunda tanığı olan *ak, [y]ürüŋ, kara* ve birden fazla rengi karşılayan *kök* terimlerinin; aynı zamanda özel adlarda da en çok kullanılan terimler olduğu anlaşılmaktadır.

xiv. Derlemdeki terimlerin renk bildirme ve mecazlarda kullanımı tespit edilerek sınıflandırıldığında Tablo 4'e ulaşılabilir.

Tablo 4. Türk runik metinlerdeki renk terimlerinin birincil (renk bildiren/somut) ve ikincil (renk bildirmeyen/mecaz) anlamlarıyla kullanımı

Kavram	Terim	Renk bildirme				Mecazlar	Toplam
		Hayvanlar		Cansız varlıklar	İnsana ait özellikler		
		At donları	Diğer hayvanlar				
beyaz	*ak*	+		+			2
	başgu/başgıl	+					1
	boymul		+				1
	gaşga	+					1
	[y]ürüŋ		+	+		+	3
siyah	*eygir*	+					1
	kara		+		+	+	3
kırmızı	*kızıl[sıg]*			+			1
yeşil	*yaşıl*			+			1

sarı	*sarıg*	+		+			2
mavi	*kök*		+	+			2
kahverengi	*bodrak*	+					1
	torug	+					1
	yagız~yazıg	+		+	+		3
	yegren	+	+				2
gri	*boz*	+		+			2
	kök	+	+				2
	tıg	+		+			2
karışık	*ala*	+					1
Toplam		13	6	10	2	2	-

xv. Tablo 4'teki verilerden terimlerin en fazla kullanılan işlevinin 'renk bildirme' olduğu anlaşılmaktadır. Renk bildirme işlevinin en çok hayvanlarda -özelde de atlarda- kullanılması, Türklerde hayvancılığın önemini dil verileriyle göstermektedir. Renk bildirme işlevinin en az kullanıldığı "insana ait özellikler" kategorisindeki *kara* ve *yagız~yazıg* terimlerinin koyu tonları ifade etmesi de bozkır insanının dış görünüşü hakkında ipuçları vermektedir.

xvi. Tablo 4'teki verilerden *[y]ürüŋ* ve *kara* terimlerinin mecazlardaki karşıt kullanımı, 11 temel renk teorisine göre Türk runik metinlerin renk bildirme özelliğine göre son basamaktaki dillerin özelliğini taşımakla birlikte renk ifadelerinin mecazlaşmasında henüz ilk basamakta olduğunu düşündürmektedir.

xvii. Tablo 4'teki verilerden *ak* teriminin mecaz kullanımının olmaması, *[y]ürüŋ* terimi ile bire bir eş değer olmadığını düşündürmektedir. Ayrıca *ak* teriminin yanında *at* sözcüğü olmadan bile 'beyaz at' anlamında kullanılırken diğer hayvanlarda kullanılmaması, *[y]ürüŋ* teriminin ise at donu ifade etmezken diğer hayvanlarda kullanılması bu düşünceyi desteklemektedir.

4. Sonuç

Türk runik metinlerdeki renk söz varlığının 11 temel renk terimi üzerinden incelendiği bu çalışmada ortaya konan veriler üzerinden tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Bu tespit ve değerlendirmelere bağlı olarak;

i. Toplam 18 renk terimi tespit edilmiştir. Sekizden fazla renk terimine sahip olması ve bu terimlerden birinin 'gri'yi karşılaması, Türk runik metinler döneminde bile renk söz varlığı açısından en gelişmiş basamakta olduğunu gösterir. Sadece 'beyaz ve siyah' kavramlarını karşılayan *[y]ürüŋ* ve *kara* terimlerinin mecazlarda kullanılması ise Türkçenin ilk yazılı döneminde renk terimlerinin mecazlarda kullanım işlevi bakımdan ilk basamakta olduğunu düşündürmektedir.

ii. Bu çalışmaya da öncülük eden güncel çalışmalardan Orhon yazıtlarındaki renklerin incelendiği Bayraktar 2011'de 10, Irk Bitig'deki renklerin incelendiği Temel 2017'de 14 terim tespit edilmiştir. Bu çalışmaya Irk Bitig dışındaki kâğıda yazılı metinler; Dağlık Altay, Tanrı Dağı, Yenisey, Uygur yazıtları da dahil

edilerek adı geçen iki çalışmadan farklı *başgu/başgıl, bodrak, eygir, gaşga, yegren* terimleriyle de ilgili tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır. Böylece Türk runik metinlerin söz varlığı çalışmalarında az satırlı olan runik harfli metinlerin de önemli yeri olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte yalnız Orhon yazıtlarında tanıklanan *başgu/başgıl* ve *eygir;* yalnız Yenisey yazıtlarında tanıklanan *bodrak* ve *gaşga*; yalnız kâğıda yazılı metinlerde tanıklanan *ala, boymul, kızıl[sıg]* ve *tıg* terimleri, Türk runik metinlerdeki diyalektolojik farklılığı söz varlığı açısından göstermektedir. Yenisey yazıtlarında kullanıldığı biçimiyle başka metinde tanığı olmayan *bodrak ve gaşga*, kâğıda yazılı metinlerde ikili kullanımı olan *[y]ürüŋ* terimi de diyalektolojik farklılığı fonetik açıdan göstermektedir.

iii. 18 terim içinde *kök*'ün hem 'gri' hem de 'mavi' renkleri için kullanımı, 'gökyüzü' anlamı ve gökyüzünün değişken renklere sahip olması sebebiyle renklerin adlandırılmasındaki kaynaklardan birinin "doğadaki varlıklar" olduğu görüşünü desteklemiştir.

iv. Metinlerdeki renk terimlerinin özel adların parçası olma, bir rengi karşılama ve mecaz anlamlardaki kullanımları derlenerek sözlük çalışmalarına renk söz varlığı açısından tematik katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Renk terimleri, "renk bildirme" işleviyle en fazla hayvan -özellikle de at- kürkünün rengi yoluyla adlandırmada kullanılmıştır. Bu da eski Türklerin gündelik hayatında atın önemini metin temelli verilerle desteklemiştir.

v. 18 terim içinde en fazla madde başına sahip olan *kara* ile kurulan *kara [b]ol-* birleşik fiili, Türkçenin diğer tarihî dönemlerinde renk bildirme işleviyle 'kara olmak, kara(r)tmak' anlamlarındayken 'ölmek' mecaz anlamıyla yalnız Türk runik metinlerde tespit edilmiştir.

vi. *Kara*'nın kavramsal karşıtı olan *ak'*ın Türk runik metinlerde mecazlı kullanımının tespit edilmemesi; *ak'*ın sadece atlarda, *[y]ürüŋ'*ün diğer hayvanlarda kullanılması *ak-[y]ürüŋ* arasındaki eş değerliğin bire bir olup olmadığını sorgulatmaktadır.

Kaynakça

ALİMOV, Rysbek (2013). *Tanrı Dağı Yazıtları: Eski Türk Runik Yazıtları Üzerine Bir İnceleme*. Konya: Kömen.

AYDIN, Erhan (2016). *Eski Türk Yer Adları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYDIN, Erhan (2017). *Orhon Yazıtları: Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYDIN, Erhan (2018). *Uygur Yazıtları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AYDIN, Erhan (2019). *Sibirya'da Türk İzleri: Yenisey Yazıtları*. İstanbul: Kronik Kitap.

AYDIN, Erhan (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat.* İstanbul: Kronik Kitap.

AYDIN, Erhan (2023). "Eski Türk Yazıtlarının 'Ölmek' Anlamlı Söz Varlığı Üzerine Notlar". *Doğumunun 80. Yılında Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Edt. Leyla Karahan, Hüseyin Yıldız). Ankara: Türk Dil Kurumu, 217-232.

AYDIN, Mihriban (2024). *Eski Türk Kişi Adları.* İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

AZILI, Kenan (2017). "Eski Türkçede Renk Kategorisi ve Farklı Bir Renk Adı Yapım Stratejisi". *Türk Kültürü Araştırmaları,* 10/1: 9-19.

BAYRAKTAR, Nesrin (2011). "Orhon Yazıtlarında Geçen Renk Adlarının Anlam Alanları Üzerine". *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl Konulu 3. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu. 26-29 Mayıs 2010*. (Edt. Ülkü Çevik Şavk). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, I/121-128

BERLIN, Brent; KAY, Paul. (1969). *Basic Color Terms, Their Universality and Evolution*. Berkeley-Lon Angeles-Oxford: Universty of Colifornia Press.

CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish.* Oxford: Oxford University.

ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

ERDAL, Marcel (1991). *Old Turkic Word Formation: A Functional Approach to the Lexicon I-II.* Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.

e-GTS = Türk Dil Kurumu (2025). *Güncel Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

e-DDS = Dil Derneği (2025). *Türkçe Sözlük Ara-Bul.* https://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

e-KL = Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı (2025). *Kubbealtı Lugatı*. https://lugatim.com/s/renk (Erişim Tarihi: 02.03.2025).

GABAIN, Annemarie von (1962). "Vom Sinn Symbolischer Farbenbezeichnung". *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae 15*(1/3), 111-117. Türkçesi: GABAIN, Annemarie von (1968). "Renklerin Sembolik Anlamları" (Çev. Semih Tezcan). *Türkoloji,* 3/1: 107-113.

GABAIN, Annemarie von (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Dil Kurumu.

GÜLENSOY, Tuncer (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I-II*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KAÇALİN, Mustafa S(inan) (2023). *Kaşgarlı Mahmud*, *Dîvânu Lugâti't-Türk: Türk Dilinin İlk Sözlüğü* (Dizin haz. Mehmet Ölmez). İstanbul: VakıfBank Kültür.

KANAR, Mehmet (2009). *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük.* İstanbul: Say.

KARAAĞAÇ, Günay (2024). *Türkçenin Kökteşler Sözlüğü I, II, III* (Edt. Ceval Kaya). Ankara: Akçağ.

KARAHAN, Akartürk (2013). *Dîvânu Luġati't Türk'e Göre XI. Yüzyıl Türk Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

KAYMAZ, Zeki (2000). "Türkiye Türkçesi ve Ağızlarında Renk Bildiren Kelimelerin Kullanılışı ve Sistematiği". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten,* 1997-45: 251-341.

KEKEVİ, İbrahim (2020). "Kutadgu Bilig'de Geçen 'Esri' (Kaplan) Sözcüğündeki Anlam Değişimi". *Uluslararası Kutadgu Bilig Kurultayı 26-28 Eylül 2019*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 717-721.

KONONOV, Andrey Nikolayeviç (2015). "Türk Lehçelerinde Renk Adlarının Semantiği" (Çev. Reshide Reshide Adzhumerova ve Emine Atmaca). *Gazi Türkiyat,* 17: 185-204. Rusça aslı: КОНОНОВ, Андрей Николаевич (1978). Семантика цветообозначений в тюркских языках. *Тюркологический сборник*, 1975: 159-179.

KORMUŞİN, Igor (Valentinoviç) (2008). "E-41 (Hemçik-Çırgakı) Yazıtı" (Çev. Rysbek Alimov). *Türk Dili Araştırmaları,* 18: 181-206.

KÜÇÜK, Esma (2017). "Eski Türk Yazıtlarında Renkler". *Renk Kitabı* (Edt. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi, 3-18.

KÜÇÜK, Salim (2010). "Tarihî Türk Lehçelerinde Renk Adlandırmaları". *Turkish Studies,* 5/1: 556-577.

KÜÇÜK, Salim (2023). "Türkçede Birleşik Fiilli Renk Adları". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları*, 12: 797-807.

MERT, Osman; ŞİMŞEK, Bahattin (2021). "Türkiye Türkçesindeki Renklerle İlgili Kavram İşaretlerinin Kavram İşaretleme Yöntemlerine Göre İncelenmesi". *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları,* 23: 227-247.

MOZİOĞLU, Emine (2015). *Runik Harfli Dağlık Altay Bölgesi Yazıtları.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi.

ÖLMEZ, Mehmet (2008). "Alttürkischen Etymologien (2)" *Silk Road Studies XVI, Aspects of research into Central Asian Buddhism, In memoriam Kögi Kudara* (Edt. Peter Zieme). Turnhout: Brepols Publication, 229- 236.

SAĞOL, Gülden (1995). "Tarihî Şivelerde At Donları". *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık Kitabı* (Edt. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul, 126-146.

ŞİRİN, Hatice (2016). *Eski Türk Yazıtları: Söz Varlığı İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

ŞİRİN, Hatice (2019). *Kül Tigin Yazıtı, Notlar* (2. bs.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

ŞİRİN USER, Hatice (2009). *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*. Konya: Kömen.

TEKİN, Şinasi (2022). *İştikakçının Köşesi, Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* (5. bs.). İstanbul: Dergâh.

TEKİN, Talat (1988). *Orhon Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

TEKİN, Talat (1993). "Old Turkic Word Formation Üzerine Notlar". *Dilbilim Araştırmaları,* 4: 201-208.

TEKİN, Talat (1999). "Hemçik-Çırgakı Yazıtı". *Türk Dilleri Araştırmaları,* 9: 5-15.

TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri* (2. bs.). İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9.

TEKİN, Talat (2013). *Irk Bitig.* Ankara: Türk Dil Kurumu.

TEMEL, Emine (2017). "Irk Bitig'de Renk Adlarının Kullanımları Üzerine". *XII. Uluslararası Büyük Türk Dili Kurultayı, İhsan Doğramacı'ya Armağan. 25-28 Eylül 2017*. Bükreş, 32-39.

WILKENS, Jens (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch-Deutsch-Türkisch // Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca-Almanca-Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.

YIKILMAZ, Arzu (2018). "Renk Adlarının Kaynağı". *Köktürk Yazısının Okunuşunun 125. Yılında Orhun'dan Anadolu'ya Uluslararası Türkoloji Sempozyumu. 1-7 Haziran 2018 Ulanbator- Moğolistan* (Edt. Şaban Doğan, Melis Sezen Güneş). İstanbul: Kesit, II/1517-1523

YILDIRIM, Fikret (2017). *Irk Bitig ve Orhon Yazılı Metinlerin Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu

YILDIZ, Hüseyin (2024). "Eski Uygurcada Renk Adlandırmalarının Sistematiği Üzerine Notlar". *Uygur Araştırmaları* (Edt. Mağfiret Kemal Yunusoğlu, Sümbül Begüm Körtelli). İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 63-106.

YÜCE, Nuri (1988). *Mukaddimetü'l-Edeb: Hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası.* Ankara: Türk Dil Kurumu.